

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 100
Мазмұндағы беті	502
Жарияланған беттері	502-506
Автор(лар)	Таушанов Аян Танатович
Мақала атауы	КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАКТИКАДАҒЫ БОЛЖАМДАР ЖӘНЕ ТЕРГЕУДІ ЖОСПАРЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ
Мазмұндағы жазылуы	Таушанов А.Т., Төлегенова Ә.А. КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАКТИКАДАҒЫ БОЛЖАМДАР ЖӘНЕ ТЕРГЕУДІ ЖОСПАРЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

«КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАКТИКАДАҒЫ БОЛЖАМДАР ЖӘНЕ ТЕРГЕУДІ ЖОСПАРЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ»

Таушанов Аян Танатович

taushanov.ayan@bk.ru

«Құқық қорғау қызметі» білім бағдарламасының 4 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м сеньор-лектор-Төлегенова Ә.А.

Криминалистикалық тактика дегеніміз - тергеу әрекеттерінің тиімділігін, нәтижелілігін арттырып, іс бойынша керекті дәлелдемелерді дер кезінде жинауға, мұнымен қатар тергеуді ұйымды және жоспарлы түрде жүргізуге бағытталған, заң шеңберінде қолданылатын тиімді де, қолайлы тәсілдер жөніндегі ғылыми ережелердің жиынтығы

Криминалистикалық тактиканың осы келтірілген жалпы ережелерін және түсінігін тұжырымдап, нақтылайтын болсақ, оны қамтитын тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде осы сәтте туындаған тергеу ситуациясына байланысты дұрыс, ықшамды позиция ұстауы, ситуацияға байланысты нәтижелі және тиімді тәсілдерді қолдану, тергеуді ұтымды жүргізу үшін өз жұмысын дұрыс жоспарлау.

Криминалистикалық тактика криминалистиканың басқа да бөлімдерімен тығыз байланысты. Айталық, криминалистикалық құрал-саймандарды тергеу үстінде қолданып, пайдалану ерекшеліктері әр тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тактикалық тәсілдермен тығыз байланысты. Жаңа криминалистикалық құрал-саймандар пайда болса, оларды тергеу әрекеттерін жүргізгенде қолдану әдістері криминалистикалық тактикада қаралады. Сонымен қатар, тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде қолданылатын тәсілдер тергеліп жатқан қылмыстың түріне байланысты [1].

Криминалистикалық тактиканың ең бір негізгі, түйінді сұрақтарының бірі — ол тактикалық әдіс. Жоғарыда айтқандай, тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізгенде алдына қоятын негізгі мақсаты — тергеуді жүргізу арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинау, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру. Қойылған мақсатқа жету үшін әр тергеу әрекетін жүргізгенде тергеуші нақтылы туындап тұрған тергеу ситуациясына орай қолайлы, тиімді әдістер, заңға сыйымды айла-әрекеттер қолдану арқылы объективті және толық дәлелдемелер алуға тырысуы керек. Міне, осындай тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын әдіс-айланы тактикалық әдіс дейміз. Әрине, ақылға салмайтындай кез келген әдістерді қолдана беруге болмайды. Сондықтан қолданатын тактикалық әдістер белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Тактикалық әдістерге қойылатын негізгі талаптар:

- оның заңға қайшы келмеуі, жеке адамның не заңды тұлғалардың құқығын бұзбауы және жалпы моральдық, этикалық қағидаларға сай болуы;

- тактикалық әдістің объективтілігінің ғылыми тұрғыдан дәлелденгендігі, оның ғылымның бір саласына немесе логика, психология, педагогика т.б. ғылымдардың белгілі бір қағидаларына негізделуі (тактикалық әдістің ғылымилық қағидасы).

Осы айтылғанды тұжырымдайтын болсақ, тактикалық әдіс дегеніміз ол - заңға, этикалық талаптарға қайшы келмейтін, белгілі ситуациялық жағдайда, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру үшін тергеушінің қолданатын арнайы айла-әдістері. Тергеу әрекетінің шеңберінде қолданылатын тактикалық әдістердің бірнеше түрі болады. Тергеу әрекетін жүргізу үстінде туындаған ситуациялық жағдайға байланысты тиімді және ыңғайлы әдіс қолданылады.

Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір тұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі арнайы кезекпен қолданылады. Криминалистикалық тактика криминалистиканың басқа да бөлімдерімен тығыз байланысты. Айталық, криминалистикалық құрал-саймандарды тергеу үстінде қолданып, пайдалану ерекшеліктері әр тергеу әрекетін

жүргізгенде қолданылатын тактикалық тәсілдермен тығыз байланысты. Жаңа криминалистикалық құрал-саймандар пайда болса, оларды тергеу әрекеттерін жүргізгенде қолдану әдістері криминалистикалық тактикада қаралады. Сонымен қатар, тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде қолданылатын тәсілдер тергеліп жатқан қылмыстың түріне байланысты. Криминалистикалық тактика бөліміне тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тәсілдермен бірге, тергеуді жоспарлау, тергеу үстінде тергеуші мен жедел-ізвестіру органдарының арасында қалыптасатын қарым-қатынастардың түрлері, тактикалық операция, тергеу ситуациясы деген сұрақтар да кіреді.

Криминалистикалық тактиканың ең бір негізгі, түйінді сұрақтарының бірі — ол тактикалық әдіс. Жоғарыда айтқандай, тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізгенде алдына қоятын негізгі мақсаты — тергеуді жүргізу арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинау, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру. Қойылған мақсатқа жету үшін әр тергеу әрекетін жүргізгенде тергеуші нақтылы туындап тұрған тергеу ситуациясына орай қолайлы, тиімді әдістер, заңға сыйымды айла-әрекеттер қолдану арқылы объективті және толық дәлелдемелер алуға тырысуы керек. Міне, осындай тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын әдіс-айланы тактикалық әдіс дейміз. Әрине, ақылға салмайтындай кез келген әдістерді қолдана беруге болмайды. Сондықтан қолданатын тактикалық әдістер белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Тактикалық әдістерге қойылатын негізгі талаптар: оның заңға қайшы келмеуі, жеке адамның не заңды тұлғалардың құқығын бұзбауы және жалпы моральдық, этикалық қағидаларға сай болуы; тактикалық әдістің объективтілігінің ғылыми тұрғыдан дәлелденгендігі, оның ғылымның бір саласына немесе логика, психология, педагогика т.б. ғылымдардың белгілі бір қағидаларына негізделуі (тактикалық әдістің ғылымилық қағидасы).

Осы айтылғанды тұжырымдайтын болсақ, тактикалық әдіс дегеніміз ол - заңға, этикалық талаптарға қайшы келмейтін, белгілі ситуациялық жағдайда, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру үшін тергеушінің қолданатын арнайы айла-әдістері. Тергеу әрекетінің шеңберінде қолданылатын тактикалық әдістердің бірнеше түрі болады. Тергеу әрекетін жүргізу үстінде туындаған ситуациялық жағдайға байланысты тиімді және ыңғайлы әдіс қолданылады. Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір тұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі арнайы кезекпен қолданылады. Мұны криминалистикада тергеу әрекетін жүргізу үстінде қолданылатын тактикалық комбинация дейді

Мұны криминалистикада тергеу әрекетін жүргізу үстінде қолданылатын тактикалық комбинация дейді [2]. Тактикалық әдістердің, олардың комбинациясының қолданылуы тергеу ситуациясына байланысты. ондықтан тергеу ситуациясы деген криминалистикалық санаттың ұғымына, түсінігіне тоқталайық.

Тергеу ситуациясы дегеніміз – тергеудің белгілі бір кезеңінде айғақты мәліметтердің, дәлелдемелердің көлемі мен ерекшеліктеріне, сондай-ақ істің мән-жайын анықтау мүмкіндігіне байланысты қалыптасатын жағдай.

Тергеу әрекеттерін жүргізудің кейбір ережелері қылмыстық іс жүргізу заңында көрсетілген, сондықтан оларды тактикалық әдістер қатарына жатқызуға болмайды. Осыған байланысты айта кететін жайт – заңда бекітілген көптеген ережелер бастапқыда тергеу тәжірибесінде пайда болып, алғашында тактикалық әдіс ретінде қолданылған. Тіпті кейбір тергеу әрекеттерінің өзі де бастапқы кезеңде тактикалық тәсіл ретінде пайдаланылған. Атап айтқанда, объектілерді тану үшін көрсету, айғақтарды оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау сияқты әрекеттер алғашында жауап алудың тактикалық әдістері ретінде қолданылып, кейіннен ғана заң жүзінде бекітіліп, дербес тергеу әрекеттеріне айналды [3].

Қылмыстың тез арада ашылуы, тергеудің сапасы, тергеушінің жұмысының мақсатты және ұйымдасқан түрде жүргізілуі тергеудің белгілі бір жоспар негізінде жүзеге асырылуына тікелей байланысты.

Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін тергеу жоспарын жасау арқылы тергеуші тергеу барысында шешілуі тиіс мәселелерді толық айқындап, оларды қандай тергеу әрекеттері, жедел-ізвестіру және басқа да ұйымдастырушылық шаралар арқылы шешуге болатынын

анықтайды. Жоспарға енгізілетін сұрақтар тергеліп отырған қылмыстың мән-жайларын анықтауға бағытталуы тиіс.

Бұл сұрақтар тергеушінің қылмыс жөнінде ойша жасаған болжамдарынан туындайды. Себебі тергеуші қылмыстың қалай және қандай жағдайда болғанын өз көзімен көрмеген. Сондықтан істі толық әрі объективті тергеу үшін ол қылмыстың жасалу жолын ойша модельдеп, оның бейнесін елестетуі қажет.

Осы шығармашылық ойлау процесі барысында қылмыстың жасалу жағдайлары, оған қатысқан тұлғалар және оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжамдар қалыптасады. Тергеушінің мұндай талдау процесі логикалық гипотеза әдістеріне негізделеді.

Сондықтан тергеу болжауы логикалық табиғаты жағынан гипотезаның бір түрі, нақтырақ айтқанда, жұмыс гипотезасы болып табылады.

Болжамдар мазмұнына қарай екі түрге бөлінеді:

- жалпы болжам – қылмыстың жалпы сипаты туралы;
- жеке болжам – қылмыстың нақты мән-жайлары туралы.

Жалпы болжам – тергеушінің қандай қылмыс жасалғаны жөніндегі бастапқы ой-пікірі. Мысалы, оқиға болған жерде мәйіт табылған жағдайда тергеуші келесідей болжамдар жасай алады: жәбірленушіні біреу қасақана өлтірген, абайсызда өлімге әкелген немесе өз-өзіне қол жұмсаған. Осындай жалпы болжамдардың әрқайсысынан нақтылауды қажет ететін сұрақтар туындайды және солардың негізінде жеке болжамдар қалыптасады.

Бастапқы кезде жасалған болжаулардың қайсысы, дұрыс екенін біліп аңғаруға болмайды [4].

Сондықтан жасалған (болжаулардың бәрін бір кезекте қосарлы түрде тексеріп.

Болжауды құру тәртібі, тексеру ережесі.

1. Криминалистикалық тергеу болжауы дегеніміз- тергеудің белгілі бір кезеңдерінде туындаған жағдайларға, жиналған айғақты дәлелдемелерге негізделген қылмыстың түрі, оның болу тетігі және қылмыстың басқа да мән-жайлары жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

2. Тергеу болжамы әр түрлі негіздер бойынша топталады.

-көлемі бойынша-жалпы және жеке.

-қозғалмалы субъектісі бойынша-тергеу, жедел-ізвестіру, сараптамалық және соттық.

-Болған жағдайдың дәрежесіне байланысты-қайталанбалы, жәй немесе нақты, анық.

Жалпы болжау-ол нақты қандай қылмыстың болғандығы жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

3. Болжауды қалыптастырудағы логикалық ойлауда анализ бен синтез, индукция мен дедукция, аналогая тәсілдері қолданылады.

Анализ-бұл зат бөліктерінің құрамын, кейбір жақтарының қасиетін, фактыны, құбылыстарды зерттеу.

Синтез-бұл анализ арқылы бөлінген белгілерді бір тұтас және байланыстырып зерттеу.

Индукция-бұл жекеден жалпыға, ал дедукция- жалпыдан жекеге өтетін болжамалы жорамал.

Аналогия-деректерді, олардың жеке белгі негіздерімен салыстыруды қорытындылайтын логикалық ойлау әдісі. Осындай теңестіруден мынандай қорытынды шығады: егер белгілер ұқсас болса, онда деректер де ұқсас немесе олар бірдей себептермен ұғындырылады [5].

4. Болжауды құруда логикалық ойлау тәсілдерін қолдану.

- болжам деректемесіне негізделіп шыншыл жорамалдар құралады.

- болжам логикалық дұрыс құралып, өз мазмұнына қайшы келмеуі тиіс.

- болжауды тексеру, тергеу әрекетімен жедел ізвестіруші іс-шараларымен жүзеге асуы қажет.

- болжамдар мүмкіндігінше кезектесіп бірге жүзеге асуы қажет. Әртүрлі қылмыстардың тез арада әшкереленуі, жалпы тергеудің сапасы, тергеушінің істі тергеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымды түрде өткізілуі осы тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты. Аталмыш жоспарға енетін мәселелер осы қылмыс жөніндегі

тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды. Осындай ойша шығармашылық талдау процесінің үстінде осы қылмыстың қандай жағдайда болғандығы, қылмысқа қатыстан адамдар және де қылмысты оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжаулар пайда болады.

Криминалистикалық болжам деп өкілеттілігі бар тұлғамен ұсынылатын зерттеудегі оқиғаның бөлек жағдайларының немесе мазмұнының, сондай-ақ деректер арасындағы себептік байланыстың дәлелденген ықтималдық түсінігін айтамыз.

Қылмысты тергеуді жоспарлаудың негізін құрай отырып, криминалистикалық болжамдардың тәжірибелік маңызы артады. Оларды тексеру барысында дәлелдемелерді жан-жақты әрі толық зерттеу мүмкіндігі туындайды.

Логикалық тұрғыдан алғанда, криминалистикалық болжам гипотезаның бір түрі болып табылады, яғни ол белгілі бір фактілерге негізделген болжамды ой тұжырымы ретінде қарастырылады.

Тергеу тактикасы психологиясының мәселелерін әзірлеу және басқару теориясының дамуына байланысты алынған ғылыми мәліметтерді криминалистикада қолдану қажеттілігі артып отыр. Осыған орай, тактикалық шешім ұғымы, оның негіздері мен мақсаттары, сондай-ақ оны қабылдау және іске асыру процесі ерекше практикалық маңызға ие.

Тергеу жоспарын құру белгілі бір қағидаларға негізделеді. Жоспарды жасау барысында тергеуші келесі қағидаларды міндетті түрде ескеруі тиіс: жоспардың жекелілігі, нақтылығы, серпінділігі, жоспарланған шаралардың іске асырылу айқындығы, заңдылығы және қолайлылығы.

Жоспардың жекелілігі дегеніміз ол жоспардың тіке осы қылмысты ашуға, іске керектігі не осы іске байланысты сұрақтарды анықтауға бағытталуы және қылмыстық істі жүргізу үстінде жиналған дәлелдемелерге негізделуі.

Анықталатын сұрақтарды, жүргізетін тергеу әрекеттерін және басқа да ұйымдық жұмыстарын тергеушінің тіке өзінің жоспарлауы оның бұл бағыттағы жұмысын шығармашылық арнаға түсіреді, сонымен қатар тергеушінің жауапкершілігін арттырады. Тергеу жоспарының нақтылығы дегеніміз – ол анықтауға жататын сұрақтардың түсінікті және анық болуы, осы сұрақтарды шешу жолдарының нақтыланып көрсетілуі. Жоспарда жалпы және декларативті сипатта көрсетілген тармақтардың болмауы шарт. Егер де іс бойынша анықталуға жататын жалпы сұрақтар болса, олар нақтыланып, анықталып көрсетілуі тиіс. Сұрақтардың анық көрсетілуі оларды тез арада шешіп, анықтауды жеңілдетеді [6].

Жоспардың серпінділігі (динамикалық қағидасы) ол тергеудің әр кезеңінде әрқилы тергеу ситуациясына сай өзгеріп тұруы. Тергеу процесі құбылмалы, әр уақытта өзгеріп отыратын процестердің қатарына жатады. Тергеу үстінде, әрине, бұрын жоспарды құрғанда белгілі болмаған мәселелердің, сұрақтардың туындауы мүмкін. Осылардың бәрін дер кезінде жоспарға кіргізіп жасалған тергеу жоспары толықтырылып, өзгертіліп отырылады. Сондықтан болған өзгерістерді дер кезінде енгізіп, қосып отыруға тергеу жоспары бейімді болу керек.

Тергеу жоспарын құрғанда оған іс жүзінде анықтауға болатын сұрақтарды және белгілі мерзімде нақтылы орындауға мүмкін жұмыстарды, тергеу шараларын кіргізу қажет. Бұл жоспардың нақты орындалуын қамтамасыз етеді.

Анықталуы жоспарланған сұрақтар іс бойынша жасалған тергеу болжауларынан туындайды. Осы тергеу жоспарында көрсетілген сұрақтарды анықтау үшін өткізілуі тиіс жұмыс әрекеттері заңға қайшы келмеуі керек. Мұны тергеуді жоспарлаудың заңдылық қағидасы деп атайды. Тергеу әрекеттерінің, жедел-іздістіру және басқа ұйымдық жұмыстардың дәлелдеме алуға нәтижелігін және өткізуге қолайлығын арттыру үшін оларды ұтымды кезекпен өткізетіндей етіп жоспарлау қажет [7].

Бірінші кезекте кідіртпей өткізуді қажет ететін тергеу әрекеттері және жедел-іздістіру жұмыстары жоспарлануы тиіс. Бұл тергеудің ықшамды және үйлесімді түрде өтуін қамтамасыз етеді. Тергеу жоспары белгілі бір элементтерден құралады, осы қылмыс бойынша жасалған тергеу болжауларына негізделеді және сол болжауларды тексеруге бағытталады.

Сондықтан жоспардың бірінші элементі – осы іс бойынша жасалған тергеу болжаулары. Бұл тергеу болжауларын тексеру үшін белгілі бір сұрақтарды, мәселелерді анықтауға тура келеді. Сондықтан тергеу жоспарын құрғанда болжаудан туындаған және осыған байланысты тексеруді қажет ететін сұрақтардың тізбегі жоспардың екінші элементі болып саналады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. –М. Издательство БЕК,1997. – 250с.
2. Жәкішев Е.,. Криминалистикалық тактика. – Алматы: Жетіжарығы, 2015. – 250 б.
3. Мәжитов.Ш., Мұқашев.Б. Криминалистикалық техника. – Алматы, 2014. – 100 б.
4. Тілеубергенов. Е. Криминалистика. – Алматы: «Дәнекер», 2002. – 146 б.
5. Абуов А.Ғ. Криминалистика негіздері. – Алматы: «ЖетіЖарғы», 2004
6. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник. – М. :«Лекс Эст», 2003. – 376
7. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М., 2007. –160 с.